

-gU+KA BİRLEŞİK ZARF-FİİL YAPISI ÜZERİNE ON THE COMPOUND GERUNDIUM -gU+KA

Yılmaz AKDEMİR*

Öz

Zarf-fiiller, yapıları bakımından basit ve birleşik zarf-fiiller olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birleşik zarf-fiiller, genellikle sıfat-fiiller üzerine durum eklerinin gelmesi sonucu ortaya çıkan kalıplaşma olayıyla meydana gelmektedir. Bu çalışmada, ilk kez Uygur Türkçesi döneminde görülen -gU+KA birleşik zarf-fiil yapısı ele alınmıştır. Tarihi lehçelerden Uygur Türkçesi döneminde çeşitli metinlerden tanıklanan bu yapı, Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB'de de geçmektedir. -gU+KA birleşik zarf-fiil yapısı üzerine yapılan araştırmalara baktığımızda bu ek üzerine yeterince görüş bildirilmediği görülmektedir. Bu çalışma ile ek yapısı hakkında görüşler bildirilip eserin kullanım sıklığı içerisinde hangi dönemler içerisinde kullanıldığına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Zarf-fiiller, Tarihi Türk Lehçeleri, -gU+KA, Eylemsiler.

Abstract

Gerundiums, concept of structures divided into simple and compound gerundiums. Compound gerundiums, usually adjective-verbs on the result of the addition of the case suffix occurs as a result of the molding event occurs. In this study, the unified compound gerundium, structure of -gU+KA, which was first seen in Uighur Turkish, was discussed. This structure, which was witnessed from various texts in Uighur Turkish period, is one of the texts of Karahan Turkish. When we look at the researches on the combined compound gerundium structure of -gU+KA, there is not enough comment on this supplement. With this study, opinions about the structure of the crop will be reported and the periods of use of the work will be mentioned in which periods.

Keywords: Compound Gerundiums, Historical Languages, -gU+KA, Gerundial.

Giriş

Bu çalışmada, ilk kez Uygur Türkçesi döneminde görülen -gU+KA birleşik zarf-fiil yapısı ele alınmıştır. Tarihi lehçelerden Uygur Türkçesi döneminde çeşitli metinlerden tanıklanan bu yapı, Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB'de de geçmektedir.

Türk dilinde zarf-fiillerin genellikle basit ve birleşik zarf-fiiller şeklinde iki gruba ayrıldığı bilinen bir durumdur. Oluşumları noktasında çeşitli eylemsi yapılarının başrol oynadığı birleşik zarf-fiiller, genellikle sıfat-fiil ekleri üzerine başta hal ekleri olmak üzere çeşitli biçimbirimlerin eklenerek var olan sıfat-fiil yapısını isimleştirmeden zarf görevinde fiil kategorisi içerisinde hareket işlevine sahip olurlar.

-gU+KA birleşik zarf-fiil yapısı üzerine yapılan araştırmalara baktığımızda bu ek üzerine yeterince görüş bildirilmediği görülmektedir. Bu çalışma ile ek yapısı hakkında görüşler bildirilip eserin kullanım sıklığı içerisinde hangi dönemler içerisinde kullanıldığına değinilecektir.

1. Birleşik Zarf-Fiil Kavramı Üzerine

Fiillerden geçici zarf yapan ekler olarak zarf-fiil ekleri, yapıları bakımından basit ve birleşik zarf-fiiller olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Birleşik zarf-fiiller, ünlülü ve -(X)p'li zarf-fiil ekleri dışında genellikle sıfat-fiil ya da isim-fiil gibi eylemsi yapısına eklenen hal eklerinin kalıplaşması sonucu ortaya çıkan yapılardır. Birleşik zarf-fiiller terimiyle karşılanan bu isimlendirme içerisinde yer alan ekler, diğer zarf-fiil eklerinin aksine zarf-fiil kökenli değildir.

Deny, zarf-fiiller için "zarf-fiiller, hal ve şarta ait uymak (subordonnees circonstanciellles) eylemleri, yani ana eylem için zaman, sebep, hal gibi hal ve şartlar görevini yapan ikinci derece eylemleri bildirir. Zarf-fiiller, değişmesizlerdir. Sıfat-fiillerden farklı olarak kendiliklerinden zaman bildirmezler." (Çev. Benzer 2012, 424) açıklamasını yaparak bu yapıların fonksiyonlarına değinmektedir. Deny (2012, 427), birleşik zarf-fiil terimi için *zarf-fiil deyimleri* terimini kullanarak bunları *değişmesiz* ve *değişmeli zarf-fiiller* olmak üzere ikiye ayırır. *Değişmesiz zarf-fiil deyimleri* olmak üzere deyim gibi ki; yani *olmak için* anlamında olup bazen *olarak* zarf-fiiliyle aynı anlamda kullanılır. *Değişmeli zarf-fiil deyimleri* ise, genellikle bir iş adıyla ona bağlı bir iyelik ekinde ve onun ardınca gelen bir edattan, bir zarf deyiminden veya hal ekinden tamlama oluşturur.

Ergin, zarf-fiiller için "gerundiumlar, hareket hali ifade eden fiil şekilleridir. Bu ifadeler ile fiillerin zarf-şekillerini yaparlar. Çekilmeyen fiil şekleridir. Ne isim, ne fiil çekimi alırlar." (1998, 336) açıklamasını yapmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, el-mek: yilmazakdemir@msn.com

Zeynep Korkmaz zarf-fiiller için “bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede, şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen ancak yargı bildiren fiiller yanında, onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler. Kısaca, zarf-fiiller fiillerin zarf görevini yapan yardımcılarıdır. Çekimli fiile dönüşmeleri mümkün değildir. Her türlü fiil kök ve gövdelerine belirli eklerin getirilmesi ile oluşturulan zarf-fiillerde de, fiillerdeki asıl anlam değişmez. Bu yönüyle ad soylu zarflardan ayrılırlar.” (2007, 983) açıklamasını yapmıştır. Korkmaz, bu zarf-fiillerin oluşumu için “Zarf-fiiller, sıfat-fiiller gibi ad çekimi, iyelik ve çokluk ekleriyle genişletilmektedir. Ancak, bazı ad-fiil ve özellikle sıfat-fiiller, iyelik ve ad çekimleri ile genişletilerek zarf-fiil grubuna geçebilirler.” (2007, 983-984) açıklamasını yaparak bu yapıların oluşumunun genellikle eylemsiler+hal ekleri olduğunu belirtmektedir. Korkmaz’a göre (2007, 984), birleşik zarf-fiiller, özellikle sıfat-fiillere bazı çekim ekleri getirilerek yapılmaktadır.

Gülsevin, birleşik zarf-fiiller için “aslen zarf-fiil olarak doğmamış bazı ekler ile eklerin ve/veya edatların düzenli ve kurallı bir biçimde birleşip fiillere ulanarak geçici zarf oluşturduğu yapılara quasi gerundium (birleşik zarf-fiil) denir.” (2000, 124) açıklamasını yaparak terime dair değerlendirmelerde bulunarak bu yapıların çeşitli kombinasyonlar içerisinde şekil bulduğunu anlatmıştır. Farklı eklerin bir araya gelerek kendi kategorileri dışına çıkıp zarf-fiil oluşturması konusunda Gülsevin, “Türk dilinin hem tarihî hem de yaşayan kollarında bu tür sahte zarf-fiiller görülmektedir. Ancak, “birleşik (quasi/equivalent) zarf-fiil kavramı henüz zihinlerde gereği kadar yerleşmediğinden ilgili lehçe veya eserlerin dil incelemelerinde de pek değerlendirilmedikleri görülmektedir.” (2000, 129) açıklamasını yaparak ekin Türkçe dışındaki karşılıklarının quasi ya da equivalent terimi olduğunu belirterek bu isimlendirmenin Türk dilinin diğer gramer terimlerinde olduğu gibi bu terim özelinde de üzerinde görüş birliği sağlanmayan konuların başında geldiğini ifade etmektedir. Bu açıdan Gülsevin tarafından belirtilen “zihinlere gereği kadar yerleşmediğinden” ibaresi, bu noktayı hedef alan bir sitem ya da eleştiridir. Zarf-fiillerin yapısına değinen Gülsevin bu biçimbirimler için gerçek ve birleşik zarf-fiiller şeklinde iki grup belirlemektedir. Birinci grupta olan zarf-fiiller Gülsevin’e göre, asli görevleri doğrultusunda fiillere gelerek onları geçici zarf konumuna ulaştırır ve devamında grubun ise farklı kombinasyonlar eşliğinde görüldüğünü belirterek terime dair yaklaşımlarını çeşitli tanıklarla desteklemiştir.

Karaağaç, zarf-fiiller için “yüklemlere durum ekleri getirilerek elde edilen zarf eylem ekleri, cümleyi, yeni bir cümle içinde, yeni bir ilişkiye hazırlar; fakat bu durumda bile, zary-eylem oluşumunu zarflaştırmayı sağlayanlar, ad durum ekleri ile çekim edatlarıdır.” (2012, 380) açıklamasını yapmıştır. Karaağaç’ın açıklamaları üzerine düşünüldüğünde, zarf-fiiller özeline yazarın birleşik zarf-fiil oluşumlarına değindiği ev fiillerdeki zarflaştırmayı sağlayanın ad durum ekleri ve edatlar olduğu görülmektedir.

Boz (2005, 44), zarf-fiillerin fiillerden geçici zarflar yapan yapılar olarak zarf-fiiller ve asıl görevleri başka olup ya diğer ekler ya da edatlarla birleşip fiillerden geçici zarflar yapan yapılar olarak iki gruba ayrıldığını belirtir.

Çakmak birleşik zarf-fiil ekleri için “ek kalıplaşması olayı eklerin kendi anlamlarını kaybederek farklı bir fonksiyonda kullanılması olayıdır. Bu bağlamda hal ekleri de bazen sıfat-fiil, isim-fiil ve zaman ekleriyle bir araya gelerek birleşik zarf-fiil adı verilen yapıları oluşturmaktadır.” (2013, 13) açıklamasıyla bu yapıların oluşum şekline değinerek önceki görüşleri tekrarlamaktadır. Bu yapıların işlevlerine de değinen Çakmak “birleşik zarf-fiil yapısında bağımsız ve daha farklı görevlerde kullanılan dilbilgisi yapıları cümlede farklı gramer kategorileri kazanarak yepyeni bir fonksiyon üstlenmektedir.” (2013, 16) açıklamasıyla farklı kombinasyonlardan ortaya çıkan bu biçimbirimlerin kazandığı yeni fonksiyona da değinmektedir.

Doğan, zarf-fiiller için “fiillerin zarf şekilleri olan zarf-fiillerde fiil yönleri, diğer fiilimsilere göre daha belirgindir. Fiillere zarf-fiil oluşturan ekler geldiğinde, isim-fiiller veya sıfat-fiiller gibi, fiil anlamı geri plana düşüp isimleşme olmaz. Zarf-fiiller bu yönleri ile hem isim-fiiller ve sıfat-fiillerde hem de isim soylu kelimelerden ayrılırlar. Zarf-fiillerdeki belirgin fiil yönü, bu tür kelimelerin isimleşmesini de zorlaştırmıştır. İsim-fiiller ve sıfat-fiiller, zaman içerisinde geçici ve kalıcı adlara dönüşebilirken zarf-fiillerde adlaşma görülmez. Bundan dolayı diğer fiilimsiler gibi, durum ve iyelik eklerini almazlar.” (Doğan 2015, 329) açıklamasını yaparak bu yapıların diğer fiilimsi gruplarından ayrılan yönleri üzerine yönelmiştir. Doğan, birleşik zarf-fiilleri “diğer fiilimsilerden oluşturulan zarf-fiil ekleri” olarak adlandırıp bu yapıların oluşumu için “isim-fiil ve sıfat-fiillere, yönelme, bulunma ve çıkma hal ekleri, yokluk eki, vasita eki, iyelik eki, eşitlik ekleri getirilerek onlara zarf-fiil eklerinin taşıdığı işlev yüklenir.” (2015, 337) açıklamasını yapmıştır.

2. -gU+KA Birleşik Zarf-Fiil Eki Üzerine Düşünceler

Birleşik zarf-fiil kategorisinde ele aldığımız -gU+KA yapısı, gelecek zaman sıfat-fiil eki -gU ve +KA yönelme ekinden meydana gelmiştir. İsim ve fiil kategorisinde tarihî dönemlerde kullanım sıklığı yüksek

olan bu ek, fiil kategorisinde genellikle gelecek zaman ve gereklilik kipi içerisinde kullanılmıştır. Eylemsi kategorisi içerisinde hareket adı ve kalıcı ad olarak kullanılan bu ek, Batı Türkçesine gelinceye kadar bu işlevlerde kullanımına devam etmiştir.

Ek hakkında Mansuroğlu "Eski Türk yazılı mahsullerinden bugünkü Türk şivelerine kadar yapılmış olan incelemeler veya yazılmış olan gramer kitaplarında fiilden isim (nomen) yapan -ğu, -gü >-ği, -gi ekinin değişik fonksiyonlarına temas edilmiş olması tabiidir. Bunlardan ve doğrudan doğruya metinlerden adı geçen şeklin mücerret ve müşahhas isim, âlet ismi, kendi başına veya -çı, -çi isimden- isim yapma eki ile, yâni -ğuçı, -güçi >-ıçı, -içi > -ucu, -üçü şekillerinde işi gören isim (nomen actoris) ve nihayet yine ya başlı başına, veya -luğ, -lüg ve -luk, -lük isimden isim yapma ekleri ile genişletilmiş, bazan ise, *kergek* > *gerek* sözü ilâve edilmiş olarak gereklilik (necessitativus), istek (desiderativus), maksat (supinum) ve gelecek zaman gibi birbirlerinden epey uzak şeyler bildirebildiği anlaşılır." (Mansuroğlu 1953, 341) şeklinde genel bir değerlendirme yapar. -gU ekinin türemiş -GULXk eki hakkında Mansuroğlu, "Ekimizin, eski türkçeden başlamak üzere, yeni Doğu türkçesine kadar olan Orta Asya bölgesindeki gereklilik ve yakın mânaları gelecek zaman mânasına kaymıştır (türkçede muvazi mânâ kaymaları için -taçı -teçi, -ğay, -gen, -ası, esi, -acak, -ecek ekleri karşılaştırılabilir). Bu kullanış o kadar yayılmıştır ki bu geniş devre ve saha içerisinde iyelik ekleri (suffixum possessivum) ile birlikte birinci plânda gelecek zaman çekimli fiili (verbum finitum) olarak tanınmıştır." (1953, 347) açıklamalarını yapmıştır.

Erdal, -GU ekinin isim ve fiil kategorisi içerisinde yer aldığı birleşimlere değinerek bu biçimbirimin -gU är- (OTG 2004: 305), -gU ärür /-gU ärüz/-gU ärüz (OTG 2004:526), -gU tæg (OTG 2004:260, 276, 278, 306), -gU üçün (OTG 2004: 306, 308, 320, 491), -gU+dA (OTG 2004: 303, 319, 472), -gU+KA (OTG 2004: 306, 319, 360, 491), -gU+sI yok (OTG 2004:277, 303), -gU+sIz (OTG 2004:303), -gUça (OTG 2004:468, 497), -gUça ärsär (OTG 2004: 305, 496), gUçi (OTG 2004: 14, 149, 153, 229, 282, 286, 291, 303, 443), gUI <-gU ol (OTG 2004: 125, 526), -gUIXk (OTG 2004: 13, 128-9, 147, 260, 301-3, 306-7, 414, 442, 454, 484), -gUIXk är- (OTG 2004:260, 527), -gUIXk üçün (OTG 2004:308, 491), -gUIXk+I yok (OTG 2004:277), gUIXksXz (OTG 2004: 152-3, 307) ve gUsXz (OTG 2004:303) şeklindeki kullanımlarda görüldüğünü belirterek ekin birçok yapıya temel olduğunu göstermektedir.

Gabain -gu/gü ekinin fiilden isim (ETŞ 2007:115, 141), fiil ismi (ETŞ 2007, 225, 339), yüklem ismi (ETŞ 2007, 442), son çekim edatlarından önce (ETŞ 2007:290, 301, 324), fiil birleşmelerinde yardımcı fiillerden önce (ETŞ 2007, 235), modal saygı fiillerinden önce (ETŞ 2007:254) şeklindeki işlevlerini sıralayarak bu biçimbirimin hem isim hem de fiil kategorisinde çeşitli fonksiyonlara sahip olduğunu göstermektedir.

Eraslan, ek için "Eski Türkçeden beri bütün lehçe ve şivelerde kullanılan gereklilik ve gelecek zaman ifadesi taşıyan isim-fiil ekidir. Ek, Uygurcada ünsüz uyumuna bağlı değildir. Bu sebeple daha ziyade, -gu/-gü şeklinde nadir olarak da -ku/-kü şeklinde görülür." (2012:378) açıklamasını yapmaktadır. Eraslan eki tanıtan değerlendirmeleri dışında bu biçimbirimin isim kategorisi içerisindeki işlevlerine değinmektedir. Eraslan, "bu ekte teşkil edilen isim-fiiller, vasıf ismi olarak nesne karşıladıkları gibi, hareket ismi olarak da soyut hareket karşılarlar. Başka bir ifadeyle, isim-fiil teşkillerinin başlıca üç işlevi bulunmaktadır: 1. Hareket manası ile gereklilik ifade etmek. 2. Hareket manası ile fiil ismi olmak. 3. Zaman manası ile gelecek zamanı ifade etmek." (2012, 379) açıklamasını yaparak ekin isim kategorisi içerisinde üç temel noktadan hareket işlevindeki kullanımlara sahip olduğunu belirtmektedir.

Eraslan, bu açıklamalar dışında ekin *isim* (2012, 379), *sıfat* (2012:381), *yüklem ismi* (2012, 381) ve *yüklem* (2002, 381) olarak kullanımlara da sahip olduğunu belirtmektedir.

Tekin, Orhon Türkçesi Grameri adlı eserinde -GU ekinin eylem ve eyleyici adları türeten ek olarak *kürägü* "casus, kaçak", *korıgu* "muhafız" (2016:87) ve eylem adı eki olarak bu ekten türemiş, -gUçi (2016, 152) ve -gUIUk (2016, 152) biçimlerine yer vermektedir.

Argunşah ve Yüksekaya ekin Karahanlı Türkçesinde fiil kategorisinde gelecek zaman (2016, 74), gereklilik kipi (2016, 78) görevinde, zarf-fiil eki olarak -GInça (2016, 82), -GUça (2016, 83) ve -GUKA (2016, 83) ve sıfat-fiil olarak -GU biçimi ile beraber -GUçi (2016, 82) şeklinde olduğunu belirtmektedir. Ekin Harezmi Türkçesinde sıfat-fiil eki dışında zarf-fiil kategorisinde türettiği biçimler -GInça, -GUça, -KUnça, -Inça, -GUça, -gimce ve -GUmça (2016, 207) şekilleri söz konusudur. Kıpçak Türkçesinde gelecek zaman sıfat-fiil eki dışında -GInça ve -GUça (2016, 346) şeklindeki zarf-fiil birleşimlerinde de bu ek görülmektedir. Çağatay Türkçesine kadar ötümlü biçimde -GU şeklinde görülen bu ek, ünsüz uyumuna bağlı olarak ötümsüz biçimde -KU şeklinde yer almaktadır. Argunşah'a göre bu ek (2014, 154), gelecek zaman sıfat-fiil eki işlevi dışında -GU deg "ecek gibi" yapısıyla kullanılır. Ek, sıfat işlevi yanında isim, gelecek zaman, kesinlik ve gereklilik olarak görev yapmaktadır. Ekin -GU/-KU sıfat-fiil işlevi dışında -GUçi/-KUçi ekine de kaynaklık oluşturduğu görülmektedir. Argunşah'a göre bu ek (2014, 154), -GU sıfat-fiil ekiyle +çi isimden isim yapma ekinin meydana gelmiştir. Ek, bir taraftan kalıcı fail isimleri yaparken

diğer taraftan sıfat-fiil işleviyle de kullanılmıştır. Bu ek, üzerine isim çekim ekleri alarak da adlaşmaktadır. Ekin zarf-fiil kategorisinde -GUÇA/-KUÇA ve -GİNÇA/-GUNÇA ve -KUNÇA (2014:159) biçimleri de söz konusudur.

-gU+KA yapısı dışında -gU sıfat-fiilinden türeyen zarf-fiiller başlığı içerisinde sadece -GUÇA yapısına yer veren Bayraktar (2018, 260), bu ek için "Türkçenin tüm dönemlerine ait eserler tarandığında Türkiye Türkçesine kadar olan dönemler boyunca -GU sıfat-fiil ekinde sadece -GUÇA zarf-fiil ekinin türediği" görüşüne sahiptir. Bayraktar'ın gözden kaçırdığı -gU+KA birleşik zarf-fiil ekini de -GUÇA zarf-fiil ekiyle aynı grup içerisinde yerleştirebiliriz. Çünkü bu ek, tıpkı +çA eşitlik eki gibi hal kategorisi içerisinde yer alıp -GU sıfat-fiil ekinde türemiştir. Birleşik zarf-fiil eklerinin *fiilimsiler* (sıfat-fiil ya da isim-fiil) +*hal ekleri* birleşiminden türediği dil gerçeği göz önüne alındığında, Bayraktar'ın bu açıklama ve önerisinin eksik olduğu görülmektedir.

Önceki sayfalarda, tarihi dönemlerde, -GU gelecek zaman sıfat-fiil eki üzerine gelen hal ekleriyle birleşik zarf-fiillerin oluşturulduğu örnekler arasında, -GUÇA, -GUKA, -GİNÇA, -GUNÇA, -KUNÇA, -İNÇA, -GUÇA, -gimce ve -GUMÇA, -GİNÇA ve -GUNÇA yapılarının olduğunu belirtmiştik. -gU+KA birleşik zarf-fiil yapısı Tarihî dönemlerde Orhon Türkçesinde görülmezken ekin ilk defa Uygur Türkçesinde sınırlı sayıda belli metinlerde tanıklandığı ve Uygur Türkçesi geleneğinin devamı sayılan Karahanlı Türkçesinde de "-mAk için" anlamını taşıyan bu ekin bu dönemden sonra yerini ve işlevini başka bir eke -GAll ekine yüklediği görülmektedir. Ek hakkında yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

1. Erdal, öncelikle -gU+KA yapısının -gU için yapısıyla eş değer olduğunu belirtip her iki zarf-fiil ekinin de amaç-niyet belirttiğini ifade etmektedir (OTG 2004, 306). Erdal, bu yapının oluşumunda yönelme ekinin rol oynadığını bahsederek yönelme halinin karmaşık geçici-zarf fiiller oluşturan yönüne değinmiştir. Erdal (OTG 2004:319), yönelme eki almış -gU sıfat-fiil ekinin amaç ifade ettiğini belirtmektedir. Erdal (OTG 2004:360) Case Functions Bölümünde ek için değerlendirmelerde bulunur. Erdal, -gU+KA ya da -mAk+KA eklerinin karmaşık zarf-fiil eki ya da yönelme biçimi olarak düşünülmelemlerinin problem oluşturduğuna değinmektedir. Bu problemlili durum, onların fiil sistemi içinde paradigma içerisinde kazandığı yere göre çözüm gerektirmektedir. Bu durumda biz bu yapıları, karmaşık zarf-fiil ekleri olarak ele alıp detaylandırdığımızda bunun yine de tam bir kesinlik arz etmediği görülmektedir. Erdal (OTG 2004, 491), -gU+KA ekinin Uygur ve Karahanlı dönemlerinde "-mAk için" anlamında amaç/niyet fonksiyonuna sahip örnekler sergilediğini belirtmektedir. Erdal, Gabain tarafından bu yapıyan -GAll ekinin müteradifi olduğu açıklamasını kabul etmeyerek -GAll ekinin amaç cümlelerinden farklı olduğunu belirtmektedir.

2. Gabain (ETG 2007, 83), -gu şeklinin yaklaşma hali ile kullanıldığını belirterek *manç bol-guka, toş-guka* gibi örnekleri sıralamaktadır. Gabain (ETG 2007, 83) bu açıklama ile beraber -ğuka yapısının modal yardımcı fiillerle yan yana geldiğinde bazen daha çok yaygın olan -u yahut -galı manasında kullanıldığından *sakın-ğuka küsâyür biz "korumayı arzu ediyoruz"* ve *okığuka tutuzur mæn "okumayı emrediyorum"* örnekleriyle göstermektedir. Ayrıca, Gabain (ETG 2007, 83) ekin -u/-ü ve -galı/-geli zarf-fiil ekiyle müteradif olduğunu da belirtmektedir.

3. Eraslan (2012, 379), "ekle teşkil edilen isim-fiillerin yönelme hali, hareket ifadesi taşır ve genellikle maksat bildirir." açıklamasını yaparak ekin "Türkiye Türkçesindeki -mağa/-mege, -mak/-mek için ile aynı işlevde" olduğunu belirtmektedir.

4. Çağatay ek için, masdar-datif açıklamasını yapıp bu biçimbirim "mağa" (1945, 148) anlamına geldiğini belirtmektedir. Çağatay ekin belirtilen işlevine tanık olarak *nom erdinig tüzü tükel bititgüke küsüş öritip kut koltı "şariat mücevherini kâmilten yazdırmaya (gönlünden) arzu edip dua etti."* (1945, 148) örneğini vermektedir.

5. Ercilasun, ek için değerlendirmelerini *sıfat-fiil ekiyle isim hal eklerinin birleşmesinden doğan zarf-fiiller* başlığı içerisinde yapıp -guka/-güke ekinin sebep bildirerek "-mak için, -mek için" anlamına geldiğini belirtir (2014, 241).

6. Nadalyaev ve arkadaşları ekin -yuqa küsâ- ve -yuqa tutuz- birleşimlerinde kullanımına yer vermiştir (DTS 1969, 654).

7. Boz (2005, 44), ekin *Fiil+Sıfat-Fiil Eki+ Hal eki'*den meydana geldiğini belirtip bu yapının Eski Türkçede Uygur Türkçesinden Karahanlı Türkçesine kadar kullanıldığını ifade etmektedir. Boz, -gU+KA yapısı özelinde fiil+sıfat-fiil eki+hal eki birleşiminden doğan zarf-fiil şeklinin Tarihî lehçelerde özellikle Eski Türkçe dönemi içerisinde yeterince işlenmediğini belirtmektedir. Boz (2005, 44), Uygur Türkçesinde bol-guka, bol-tukda, kod-mışda ve küçüt-dükinte gibi yapılar özelinde bu biçimbirimlerin Karahanlı Türkçesi içerisinde -GUKA, (A/I)RdA, -dUKdA ve -dükinde yapılar ile temsil edildiğini belirtmektedir. Boz bu yapıları oluşturan biçimbirimler için "sıfat-fiiller daha çok sıfat olarak kullanılmaya uygundurlar. Ancak yer yer kalıcı isim olmanın yanında, isim çekim eklerini alarak geçici isim de oluşturabilirler. Bu açıdan

bakıldığında sıfat-fiillerin hal eklerini ve kimi zaman araya iyelik eklerini de alarak oluşturdukları birleşik zarf-fiillerin zarf tümlecine kazandırdıkları anlam asıl zarf-fiillere göre farklıdır. Bunu zaman ve şahıs ifadesi olarak belirleyebiliriz. Hal ekleri ise, isimleri fiillere bağlama olan asıl görevleri ile birleşik zarf-fiilin son ve önemli halkasını oluştururlar. “(2005, 46) açıklamasını yaparak sıfat-fiil ekleri başlayan bu oluşumun hal ekleriyle noktalandığını belirterek bu yapıların semantik olarak ünlülü ve -(X)p’li zarf-fiillerden farklı olduğunu belirtmektedir. -GUKA yapısını da ilgilendiren ve içine alan sonuç değerlendirmesinde Boz, “Eski Türkçe çok detaylı bilgilere sahip olmamıza rağmen elimizdeki bilgiler ışığında bu birleşik-zarf-fiil yapısı için en eski şekillerin iyeliksiz ve iyelikli şekillerin ise sonradan ortaya çıktığını, buna ilaveten tarihî ve çağdaş lehçelerin çoğunda iyeliksiz şekillerin tercih edildiğini söyleyebiliriz.” (2005, 48) açıklamasıyla ekin bu yapıların daha eski biçimlerinin iyeliksiz biçimbirimler olduğunu belirtmektedir.

Tarihî Lehçeler

Karahanlı Trk.	(A/U)rdA	dUKDA	---	GInçA	GUKA	---	---
Harezmi Trk.	ArdA	---	GandA GandIn	GInçA	---	mAsdIn	mİşdA
Kıpçak Trk.	---	---	GandA	---	---	---	---
Çağatay Trk.	---	---	---	GUnçA	---	---	---
Eski A. Trk.	---	DUKdA dUKIndA	---	---	---	mAzdAn öñ(din)	---

Tablo 1: Erdoğan Boz’un Bir Birleşik Zarf-Fiil "Fiil+Sıfat-Fiil Eki+(İyelik Eki+) Hal Eki" Yapısı Üzerine adlı yazısından alınmıştır (2005, 45).

3. -gU+KA Birleşik Zarf-Fiil Yapısının Tanımlandığı Metinler

Orhon Türkçesi içerisinde görülmeyen ancak Uygur Türkçesi döneminden itibaren Türk dilinde görülmeye başlayan bu ek, sıfat-fiil ekleri üzerine hal eklerinin kalıplaşması sonucu ortaya çıkan biçimbirim olarak Karahanlı Türkçesinde de kullanılmaktadır. Ekin Tarihî Türk Lehçelerindeki kullanım örnekleri şunlardır:

3.1. Eski Uygur Türkçesi

AY/15¹-15-16: bir üdünte **bolguka** tapığçısı küsüş öritding “Bir anda onun hizmetçisi olmayı gönülden istedin.” (Kaya 1994, 66).

AY/127-18: köni nomça katıglantaçılarnıng buyan bilge biliglig bo iki törlög yiveklerin **bütürgüke** art basut boltaçı erür. “Hakiki akideye göre eziyet çekenlerin savab ve hikmet bu iki türlü teçizatlarını tamamlamak için yardım edicidir.” (Kaya 1994, 249).

AY VI/1173-1174:... sizlär kamag törtägü uzatı küyü küzätü **tutguka**... “Sizler dördünüzün sürekli koruyup kollaması...” (Ayazlı 2012, 154-178).

BT III/183-185: arıy braman uyuşinüj ariti **üzülmägüsinä** adürtliq odgurak äzrua täñri ök küc berti “Sicherlich hat der Gott Brahma selbst und diese macht gegeben.” (Tezcan 1974, 35). Sıfat-fiil eki -GU ve yönelme eki +KA arasındaki amaç ilişkisi, ilgi eki +nIn vasıtasıyla gerçekleşmektedir.

BT III/445-448: abavapur atliy nirvanliy balıqqa kirgükä äñ baştünqı yete qırq köñül öritgäylär “...in die Abhāvapura genannte Nirvana-Stadt einzutreten, werden sie alsbald siebenunddreissig Gesinnungen erwecken” (Tezcan 1974, 46).

TT I/187-188: nä bosuš ol. taqı ilkä qanqa inanç **bolyuqa** “Was ist da für Kummer? Und bei Reich und Fürst musst du Inanç werden. (Bang ve Gabain 1929, 253).

U II: okıguka sarıt kılğuka : sakinğuka: bışrunğuka: ögükä: tapınğuka: tutğuka: boşgunğuka: muntağın alku t(ä)ñri yerlärintä ärtäçi t(ä)ñri-lär urıları birlä çampudiviptaki tnl(ı)ğlarınñ asığlıkı mänjiliki üçün bo darnı birlä: mudurnı tutuzur m(ä)n “Okumak, ezberlemek, düşünmek, öğrenmek, idrak etmek, ibadet etmek, bu öğretileri tutmak ve bunun gibi tüm Tanrı ülkelerinde yer alan Devaputra’lar ile birlikte *Jambudvīpa*’daki canlıların mutluluğu ve selameti için bu Dhāraṇī ile mudrā’yı tutmanı emrediyorum.” (Müller 1911, 33-34).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıkladığımız bu örnekler içerisinde “-mak/-mek için” anlamını veren bu yapı, dönem içerisinde kalınlık-incelik uyumuna bağlı olarak -guka ve güke gibi türevleri de söz

konusudur. Dönem eserlerinde tanıklanan bu örneklere bakıldığında, ekin eser incelemelerinde “-maya, -meye” şeklinde çevrildiği görülmektedir.

3.2.Karahanlı Türkçesi

KB 63

toğardın ese keldi öngdün yili
ajun **itgüke** açtı uşmağ yolu (Arat 2007, 23).

“Doğudan sabah rüzgârı eserek geldi. Dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı.” (Arat 1959:16).

KB 217

ajun **tutguka** er ukuşluğ kerek
budun **basguka** ög kerek hem yürek (Arat 2007, 38).

“Dünyayı elde tutmak için, insan anlayışlı olmalıdır; halka hakim olmak için ise, em akıl hem cesaret gerekir.” (Arat 1959, 27).

KB 903

bu eğğü ağış teg ağır **ağguka**
yawuz neng iniş ol uçuz **bulguka** (Arat 2007, 107).

“İyi yokuş tırmanmak gibidir, güçtür; kötü şey iniş gibidir, kolayca elde edilir.” (Arat 1959, 75).

KB 1785

sen ök bir manga küç kamağ eđgüke
elig asrakılar yükin **yüdgüke** (Arat 2007, 196).

“Ey Rabbim, bana kuvvet ihsan et; bütün iyiliklere muvaffak olayım ve tebeamın yükünü cesaretle yükleneyim.” (Arat 1959, 136).

KB 3983

nengi bolmasa er alıp **birgüke**
elig kısğa boldı kamuğ eğgüke (Arat 2007, 401)

“Verecek malı olmazsa, insan hiçbir iyiliğe el uzatamaz.” (Arat 1959, 289).

Uygur Türkçesi içerisinde ilk defa tanıkladığımız -gU+KA yapısı, birleşik zarf-fiil kategorisindeki fonksiyonunu Karahanlı Türkçesinde de sürdürmektedir. KB içerisinde tanıkladığımız bu örneklerin çoğunlukla amaç belirttikleri ve “-mak/-mek için” anlamında kullanıldıkları görülmektedir. Uygur Türkçesi ile Karahanlı Türkçesine ait eserlere bakıldığında ekin Erdal, Gabain, Çağatay, Eraslan’ın bahsettiği üzere, amaç fonksiyonunda kullanıldığı ve çeşitli fonksiyonlarda fiil birleşmeleri olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada ele aldığımız ve başlıklar içerisinde yer verdiğimiz düşüncelerden hareketle, ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

1. Türk dilindeki temel problemlerden biri olan terimlere karşılık verme noktasında yaşanan sıkıntı, -GU+KA yapısı özelinde görülen birleşik zarf-fiil terimiyle de yaşanmış, çoğu araştırmacı tarafından önerilen kavramların havada kaldığı görülmüştür. Bu açıdan, çalışmamızda geleneksel Türkoloji ile Dilbilimsel Türkolojinin benimsediği yaklaşımlardan hareketle, bu tür sıfat-fiil eki+hal eki kombinasyonlarının birleşik zarf-fiil eki olarak adlandırılmasını, bu erim için önerilen kavramların herhangi bir karşılığa sahip olmadığı Eski Türkçe metinler yoluyla dahi görülmektedir.

2. Türk dilinde zarf-fiillerin basit ve birleşik zarf-fiiller olmak üzere, iki gruba ayrıldığı düşüncesinden hareketle, -GU+KA yapısı özelinde birleşimin sıfat-fiil eki+ hal eki olduğu ve devamında “amaç, niyet” anlamını yansıttığı çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya konan monografilerde görülmüştür. Türkiye’de çok az bilim insanı tarafından ele alınan ve dikkatleri çekmeyen bu yapı, +KA yönelme eki kaynaklı “amaç” anlamında Türk dilinin Eski Türkçe döneminde çeşitli metinler de yer alıp Karahanlı Türkçesiyle kullanım sıklığını kaybederek başka bir eke bu işlevi yüklemiştir.

Kısaltmalar

AY VI	Altun Yaruk 6. Kitap
AY	Altun Yaruk
BT III	Berliner Turfan Texte III
C.	Cilt
ETG	Eski Türkçenin Grameri
KB	Kutadgu Bilig
OTG	A Grammar Of Old Turkic
S	Sayı
s.	Sayfa
TT I	Türkische Turfan Texte I

KAYNAKÇA

Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig II Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig II Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. (2014). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, M. ve Gülden Sağol Yüksekaya (2016). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bang, W. ve A. von Gabain (1929a). *Türkische Turfan Texte I*. Berlin: Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co.
- Bayraktar, N. (2018). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boz, E. (2005). Bir Birleşik Zarf-Fiil "Fiil+Sıfat-Fiil Eki+ (iyelik eki)+Hal Eki" Yapısı Üzerine. *İlmî Araştırmalar*, S. 19. s. 43-48.
- Çağatay, S. (1945). *Altun Yarıktan İki Parça*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çakmak, C. (2013). Birleşik Zarf-Fiil Kavramı ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümü. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.3/S. 6, s.13-30.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi: Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*. Çev. Ali Ulvi Elöve ve Çev. Ahmet Benzer. İstanbul: Kocabalı Yayınevi.
- Doğan, L. (2015). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (2014). *Kutadgu Bilig Grameri Fiil*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar Of Old Turkic*. Leiden: Brill Publications.
- Ergin, M. (1998). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Dağıtım.
- Gabain, A.von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2000). Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.5, s.122-143.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Müller, F. W. K. (1911). *Uigurica II*. Berlin: Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften.
- Nadalyaev V.M., Nasilov, D.M., Tenişev, E.R. ve Şçerbak, A.M. (1969). *Drevne Tyurskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S.(1974). *Das Uigurische Insadi-Sütra. Berliner Turfan Texte III*. Berlin: Akademie Verlag.